

А.К. Аттокуров, Т.А. Кыдыралиев
преп. ОшГУ, аспирант ОшГУ.
А.К. Attokurov, T.A. Kydyraliev
Teacher OshTU, postgraduate student of OshTU.

ЭНЕРГЕТИКА БАГЫТЫНДАГЫ БАШКА ТИЛДЕРДЕН АЛЫНГАН ТЕРМИН ЖАНА СӨЗДӨРДҮН КОЛДОНУЛУШУНДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨР

Макалада кыргыз тилде жарык көргөн энергетика багытындагы эмгектерде колдонулган терминдерди жана башка тилдерден кирген сөздөрдү туура пайдалануу жана которуу көйгөйлөрү, анын жоюу маселелери каралган

Негизги сөздөр: энергетика, терминдер, илимий чөйрө, трансформатор.

PROBLEMS OF THE USE OF TERMS AND WORDS TAKEN FROM THE DIRECTION OF THE ENERGY OF OTHER LANGUAGES

In this article was described problems of correct use and transfer of terms and words taken from other languages in the areas of technical literatures published in the Kyrgyz language, and their removal.

Key words: energy, terms, scientific and transformers.

Кыргызстан - эгемендик алган күндөн баштап, кыргыз тилин өнүктүрүү, аны расмий иш-чараларда жана күнүмдүк турмушта, илимий чөйрөдө, дегеле, өлкөнүн ичинде кеңири колдонулган тил кылуу боюнча иш жүргүзүп келе жатат. Аны укуктук жактан коргоо үчүн бир топ мыйзамдарды кабыл алды. Бул мыйзамдарга негиз болуп берген баш мыйзам катары 1989-жылдын 23-сентябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин 10-сессиясында кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын Жогорку мамлекеттик тили жөнүндө законду» көрсөтсөк болот.

Бул негизги мыйзамдын кабыл алынышы, Мамлекеттик тил комиссиясын түзүү, атайын иш-чараларды өткөрүү - кыргыз тилинин мамлекеттик жана коомдук турмушта, толук түрдө колдонулушун камсыз кылат деген ой менен жасалган, бирок андай болбоду. Бул **биринчиден**, Кыргызстанда баардык иш кагаздар расмий тилде жүргүзүлүп, мамлекеттик жана жеке мекеме-ишканаларда бул тилге басым жасалып, жоопкерчиликтүү кызматтарда дагы тил билгендерге көбүрөөк шарт болгондугу үчүн; **экинчиден**, союз таркагандан кийин дүйнөлүк **аренага** биз орус тилинин жардамы менен чыгып жана андагы болгон маалыматтарды ушул, акыркы мезгилде англис, кытай, түрк, корей жана башка тилдеринде алганыбыз; **үчүнчүдөн**, кыргыз тилин коомдук жана жеке жашоодо (айрыкча шаар аймактарында) аз колдонуп калганыбыз, **төртүнчүдөн**, Кыргызстан – бөлөк өнүккөн өлкөлөрдөн техника жана технологиялык жактан көз каранды болгондуктан, алардын сөздөрүн жана терминдерин которулбастан, түздөн-түз колдондугубуз болду. Бул мамлекеттик тилде сүйлөөнүн сапатына, аны калктын (айрыкча жаштардын, интеллигенция өкүлдөрүнүн) арасындагы байланыш каражаты катары аткарган маанисине терс таасирин азыркы мезгилге чейин тийгизүүдө. Мындай кырдаал айрыкча, табийгый, медициналык жана техникалык багыттагы адистердин, окутуучулардын арасында кеңири жайылган көрүнүш. Себеби, көптөгөн техникалык жана технологиялык сөздөр, терминдер жана сөз айкаштары башка тилдерден, анын ичинде, айрыкча орус тилинен көп алынгандыктан, аларды кыргыз тилинде эмес, алынган тилде колдонуу көнүмүш болуп калган.

Бул абалды жөнгө салып, кыргыз тилин туура, өз эрежесинин чегинде пайдаланууну кеңири жайылтуу үчүн, мамлекет тараптан жогору жакта жазылгандай мыйзамдар кабыл

алынып, адамдардын ортосунда пикир алышуучу тил катары кызматын улоо үчүн, маданий иш-чаралар өткөрүлүп, адабий, илимий-техникалык жана окуу-усулдук китептерди мамлекеттик тилде чыгарууга басым кылып келе жатат. Бирок ошол эле мезгилде кыргыз тилинде кандайдыр бир эмгек жаратуу кыйынчылыктарды алып келгендиктен, билим берүү тармагында, анын ичинде энергетика менен байланышкан кол жазмалардын баардык түрлөрү орус тилинде жүргүзүлүшү басымдуулук кылууда (сонку мезгилде англис тилинде дагы). Эгерде, кыргыз тил жана адабият, тарых деги эле кыргыз элинин турмушу, каада-салты жана үрп-адаты менен байланышкан тармактарда эмгек жаратуу, аны калктын кеңири катмары түшүнгүдөй денгээлде жазуу көп кыйынчылыктарды жаратпаса, энергетика багытындагы эмгектерде колдонулган сөздөрдү маанисине карата коюу жана түшүндүрүү, терминдерди кыргыз тилинин эрежелери боюнча жазуу жана которуу татаал болууда. Анын үстүнө бул багыттагы адистерди даярдоодо, кыргыз тил эрежелерине ылайык сөздөрдү жазуу, сүйлөө жана маанисин өзгөртпөй жеткирүүгө, көңүл бурулбай, негизгиси алар өздөрүнүн адистиктеринин чегинде орус тилин (айрым бир окуу жайларда англис, түрк жана немец тилдерин) аралаштырып сүйлөө менен жеткирилгендиги дагы таасир берүүдө.

Ошондуктан көпчүлүк окумуштуулар, окутуучулар өзүнүн оюун же билимин башка бир адамдарга (илимий чөйрөдө, окуучулар менен студенттерге) көбүнчө, мамлекеттик тилге расмий тилди аралаштыруу менен же таза расмий тилде жеткирет. Алар үчүн кыргыз тилинде сабак окутуу, илимий эмгек жазуу, анын маанисин бузбай орус же башка тилден которуу, аны аудиторияга түшүндүрүү жана жеткирүү татаал маселе болуп калат. Буга кошумча Кыргызстандын 45 % ын түзгөн бөлөк улуттун өкүлдөрү толук эле орусча окуп (Бишкек, Ош шаарларында) жана кыргыз тилин түшүнбөгөндүгү жана аны колдонуунун зарылчылыгынын жоктугу чоң таасирин тийгизет. Бул жерде кыргыз тилинин расмий тил катары мамлекеттик мекемелерде, саясий чөйрөдө толук колдонулбаганы да чоң мааниге ээ. Буга мисал катары: ар түрдүү окутуу, тегерек стол, илимий иш - чаралар, чогулуштар орусча өтүп же кыргызча башталган пикир алышуулар кескин түрдө орус тилине өтүп кеткендигин келтирсе болот. Бул нерсени жоюу үчүн, азыркы мезгилде мамлекеттик тилде, энергетика багытындагы илимий эмгектер жана окуу куралдарын жазуу күч алып, жайылууда. Бирок алардын жазылуу стили, сөзсүз түрдө өзүнүн авторлорунун тил билүү жөндөмдүүлүгүнөн жана айлана-чөйрөдөн көз каранды болгондуктан, кыргыз тилинде жазылган окуу куралдарындагы, илимий макалалардагы, адабияттардагы терминдер, тематикага байланыштуу, бөлөк тилдерден алынган сөздөр ар түрдүү болуп жазылгандыгын жана которулгандыгын байкоого болот. Ошондой эле ооз эки пикир алышууда дагы ушундай эле кыз карандылык бар экендигин билебиз. Аларга төмөндөгүдөй мисалдарды келтирүүгө болот: Сөздөрдүн (сөз айкаштарынын) маанисин туура эмес пайдалануу: Иштөө принциби жана иштөө механизми, процесстер жана кубулуштар, деген сөздөрдү бирдей мааниде колдонулушу. Кээ бир учурларда орус тилинен кирген сөздөр которулбай туруп, кыргыз тилинде жазылышы: катушка, мотор, коробка передач, расширительный бак, стержень, труба, трансформатор, сеть, распределительная коробка, ремонт, короткое замыкание, подъемник, нагрузка, регулировка, блок питания, электрический фильтр, паровой котел.

Орус тилине көнүп калгандыктан көптөгөн сөздөрдү айтуудан жалкып калганбыз деп айтсак да жарашат. М: Поворот (бурулуш), электроснабжение (электр менен камсыздоо), трансформатор (көмөк чордон), линия (аба чубалгысы), проводник (өткөргүч), переключатель (кошуп ажыраткыч), предохранитель (коргогуч), выключатель (өчүргүч), включатель (жандыргыч), добротность (жарамдуулук), параллель (жарыш), последовательно (удаалаш), мощность (кубаттуулук), частота (жыштык), напряжение (чыңалуу), распределительная коробка (бөлүштүрүүчү кутуча), счетчик (эсептегич), сварка (ширетүү), топливо (күйүүчү зат), направляющий аппарат (багыттоочу аппарат). Кезегинде адабий булактарда, маалымат каражаттарында, илимий же официалдуу чөйрөдө колдонгон сөздөрдү эл кабыл албайт жана түшүнбөйт. Алардын ичинде: чырак (фонарь), кызытма лампа (лампа накаливания), подстанция (көмөк чордон), буу казаны (паровой котел), тирөөч (опора), Жылуулук электр станциясы (ТЭЦ), печка (жылыткыч). Ошондой эле кээ бир сөздөрдү

колдонууда алардын маанисин кыргызча айтууда катачылыктар же алмаштыруулар орун алууда. Мисалы: чакырым –маалымат каражаттарында километрдин ордуна колдонулат, бирок, ошол эле учурда, ал 1250 метрге тен, демек, ал бир эле мезгилде 1250 метрге же 1000 метрге барабар экендигин айтыш кыйын, көмөк чордон – кээ бирде трансформатор катары, кээ бирде подстанция катары колдонулат, бирок экөө эки бөлөк маанини түшүндүрөт, катушка - калтек же ором, виток – ором же оромго болуп колдонулат, бул жерде сөз бир түзүлүш же түзүлүштү бир бөлүгү жөнүндө сөз болуп жатабы белгисиз болуп калат.

Буга кошумча энергетикадагы майда, бирок кеңири жана көп колдонулган сөздөрдүн кыргызча которулуштары жок десек дагы болот: Автомат, удлинитель, тройник, шина, разъединитель, щит, пускатель, затвор, патрубка, подщипник, котельный, унос.

Жогоруда жазылган көйгөйлөрдү талдап көрүп, кыргыз тилинин техникалык тармактарда колдонууда пайда болгон маселелерди төмөнкүдөй болуп көрсөтсөк болот:

1. Расмий тилдин (башка чет тилдеринин дагы) илимий чөйрөдө (диссертациялык, дипломдук, илимий-техникалык жумуштарда, окуу китептеринде) жана билим берүү тармагында (техникалык предметтерде: физика, химия, математика, геометрида) кеңири колдонулуусу жана ага көнүп калуучулук.

2. Бөлөк улуттун өкүлдөрүнүн мамлекеттик тилдин билбөөсү жана аны үйрөнүүгө жана колдонууга болгон кызыкчылыгынын жоктугу.

3. Жазылган окуу куралдарынын диалектикасынын айырмасы (Ош жана Бишкек аймактарында жазылган жумуштардын айырмасы).

4. Техникалык багыттагы адистердин, окутуучулардын кыргыз тилине сөздөрдү жана терминдерди туура, так которуу жана аларды түшүндүрүү боюнча эрежелерин жана мыйзамдарын толук түшүнбөөсү же билбөөсү.

Жыйынтыктап айтканда, илимий-техникалык багыттагы сөздөрдү жана терминдерди туура жана мааниси боюнча так пайдалануу үчүн төмөнкү маселерди ишке ашыруу зарыл:

1. Башка тилден кирген сөздөрдү жана терминдерди жазууну, которууну жалпы бир жолго салуу.

2. Которулбай турган сөздөр менен терминдерди аныктоо.

3. Кыргыз тилин илимий чөйрөдө жана билим берүү тармактарында кеңири колдонуу зарылчылыгын күчөтүү жана аны стимулдаштыруу.

4. Кыргыз тилин билүү - бул Кыргызстандын деңгээлинде кайсыл бир артыкчылыктарга ээ болуу мүмкүнчүлүгү бар экенин көрсөтүү менен калктын арасындагы абройун көтөрүү.

Адабияттар:

1. Физика; Жалпы билим берүүчү орто мектептин 11-классы үчүн окуу китеби Шаршекеев О., Бишкек: Энциклопедия борбору-2011- ж.
2. «Электртехникасы» - А.Я.Шихин, Н.М.Белоусова, Ю.Х.Пухляков, В.Г.Сергеев, М.М.Соколов, А.Н.Старости. Которгон: Мураталиев Болот.
3. «Физиканын негиздери» - Папиев М.П., Ташиев /Ж., Бөкөев К.А. Ош-2001-ж.
4. «Жалпы электр техникасы»- Кыдыралиева У.С. Ош- 2009-ж.
5. «Техника чтения схем электроустановок» -Е.А. Каминский изд. 2-е перераб. и доп. М., «Энергия» 1972